

РОЗДІЛ: СТОЛИЦЯ “УКРАЇНСЬКОЇ ШВЕЙЦАРІЇ” НА ДНІСТРІ

Історичне краєзнавство, схоже, тільки починає прямувати до відродження, а мрія А.Шнайдера та І.Крип'якевича про створення повноцінної історії міст і сіл України ще далека від втілення. Серед міст, колись значних і славних, які з часом перетворилися у маленькі селища і залишаються маловідомими, є Розділ (нині селище у Миколаївському р-ні Львівської обл.). Учень Михайла Грушевського історик і бібліограф Іван Мар'ян Кревецький, який виріс і помер у цьому місті, почав писати його історію, але з різних причин вона залишилася незавершеною¹. У місцевій пресі коротеньку розвідку, присвячену Роздолу², а також ще дві замітки на цю тему³, опублікував і автор цих рядків. Єдине солідне дослідження з історії міста та його околиць, видане брошурою невеличким тиражем у 1998 р., належить відомому краєзнавцю Василеві Лабі⁴, правда, воно також не охоплює всі аспекти цієї проблеми. Окремих сторін економічної історії Роздолу в контексті історії розвитку краю торкалися відомий львівський вчений-етнолог Ю.Гошко⁵ та київська дослідниця Т.Балабушевич⁶. А був це колись один з галицьких економічних та. культурних центрів, у якому переплелися історія та культура різних етносів та релігій, характерних для життя Галичини до середини ХХ ст.

Початки міста Роздола майже анекдотичні. Це чи не єдине місто, засноване без королівського привілею на пустому місці, фактично, контрабандою – “гвалтовним способом”. Перша згадка про місто відноситься до 12.09.1569 р., коли король Зигмунт Август видав універсал, яким наказував львівському підстарості Андрію Борзому з Блозева розглянути справи привласнення королівських дібр Солонки і Поршни Петром Борецьким і ґрунтів міста Роздола Мацеєм Чернейовським⁷. Чернейовські належали до середньої шляхти, яка вийшла з галицького боярства і швидко перейшла на бік польської влади, забезпечивши собі не тільки збереження, але й приріст земельних володінь. Родовим їх гніздом було с.Черніїв (Чернів) поблизу Рогатина, вперше згадане під 1387 р.⁸. Це володіння вони втратили у суперечці з Бидльовськими, але зберегли Черницю та Юшківці у Жидачівському повіті, де скоро в результаті шлюбних зв'язків прилучили до цих володінь Нове село, Облазницю, Сулятичі та Рудники (Обласницькі та Сулятицькі вигасли). У 1469 р. Микола Чернейовський тримав ще й Березину та Крупсько за обов'язок виставляти у похід одного списоносця та двох лучників⁹. Але утримати Березину і Крупсько його нащадкам не вдалося. Обидва села відійшли до родини Чорторійських (невідомої волинської князівської родини, яка утримувала Чорторійське та Клеванське князівства, а шляхетської родини з Чорторії – нині с. Кам'яне Жидачівського району). Чернейовські цього не визнали і продовжили суперечку із сусідами за ці села.

Невдовзі перед 1569 р. або на початку цього року Мацей Чернейовський, будучи дозорцем королівських лісів, які тягнулися від Стільська та Ілова до впадіння Колодниць у Дністер, заложив місто на спірних ґрунтах Жидачівського та Львівського повітів¹⁰. Із жидачівського боку – це були ґрунти сіл Березина і Крупсько (це поле під

назвою Розділ вперше згадується в документі короля Владислава III Варненчика від 5.06.1442 р.¹¹), які належали Чорторійським. Із львівського боку це були королівські бори, за якими мав доглядати Мацей Чернейовський. Десь при впадінні у Дністер р. Колодниці до цих борів притулювся хутір Колодниця, згаданий під 1439 р., коли він разом з Крупськом, Ляшками та Підмонастир'ям належав Добеславу Кривському¹². Можливо, що це поле (роздільне поле, розділ) було якраз межею між землями Березини, Крупська і Колодниці¹³. М. Чернейовський переніс цю назву на новозасноване місто. Оскільки Колодниця більше в документах не згадується, можна припускати, що вона ввійшла до складу міста.

Перша люстрація міста у 1570 р., відзначаючи, що місто було засноване “на сирому ґрунті” (напевно, Колодниця була дуже незначним поселенням), із заглибленням у королівські бори (які, звичайно, незаконно частково вирубали, беручи матеріал під забудову міста та його укріплення) зафіксувала також, що заснування нового міста у такому вигідному пункті принесе збитки торгівлі королівського міста Щирця¹⁴. У 1571 р. вийшов королівський вердикт, в якому зазначалося, що “коли донесли нам люстратори і староста львівський, що Мацей Чернейовський на міць якогось привілею зважився гвалтовним способом заложити місто Розділ у борах королівських, через що завдав шкоду скарбові на 20 тис. гривен і з цього приводу вже викликаний зістав, дозволяємо йому посідати іменоване місто аж до хвилі остаточного вирішення справи через визначених комісарів”.

Під щасливою зіркою народився Мацей Чернейовський! Заснувавши контрабандою місто на чужих ґрунтах і без відповідного королівського привілею, при цьому завдавши збитків королівській скарбниці на 20 тис. гривен і примноживши ряди своїх ворогів, куди, окрім Чорторійських, потрапили ще й Тарли та Мнішки, зацікавлені у розвитку новозаснованого Миколаєва, він відбувся легким переляком. Можна припускати, що якби королівська канцелярія знала про вчинок Мацея Чернейовського, то привілей на заснування Миколаєва 20.02.1570 р. міг бути не підписаний. Існувала практика не закладати нових міст, які би шкодили розвитку і торгівлі вже існуючих добре розвинених міст. Розділ і так заважав торгівлі таких старих і знаних міст, як Щирець і Комарно. Крім них, поблизу знаходилися міста Велика Горожанна (магдебурзький привілей від 1448 р., підтверджений 1487 р.), Вербіж (магдебурзький привілей від 1403 р., підтверджений у 1408, 1423, 1425, 1433 рр.), Ричагів (магдебурзький привілей від 1464 р., підтверджений у 1545 р.), а також Журів (магдебурзький привілей від 1510), Берездівці і такі значні міста, як Жидачів, Ходорів та Журавно. Але й розганяти колоністів з новозаснованого Роздолу скарбниця не стала. Розділ лежав на давньому шляху з Перемишля до Галича, міг (і став) поважним портом на Дністрі, отже, обіцяв приносити прибутки.

Важливий і давній шлях з Перемишля до Галича проходив через Комарно, Велику Горожанну на Дроговиж і Верин. Миколаїв також був поставлений на цьому шляху над Чорним потоком, який впадав у Дністер. Тому найдавніше передмістя цього міста, де було збудовано церкву св. Миколая, називалося перемиським. Далі дорога повертала через гору на Верин і Крупсько. При цій дорозі було поставлено у 1599 р. “фігуру” – надгробок А.Рзевському. Саме на місці, де було засновано Розділ, цей шлях перетинав Дністер.

Було над чим замислитися королівським комісарам. У 1576 р. король Стефан Баторій підтвердив рішення 1571 р., знову доручивши королівським комісарам винести остаточний вердикт¹⁵. Ситуація, що склалася у наступні роки, не дозволяла займатися

цією проблемою. Розділ продовжував розвиватися, використовуючи сприятливу транспортну мережу і природню нішу. Незважаючи на те, що без королівського привілею місто мусило відразу платити податки (як правило, новозасновані міста звільнялися від податків на 12-20 років по всій території королівства – Миколаїв мав звільнення на 20 років, що стимулювало приплив нових поселенців), Розділ швидко розвивався. Зате занепали і позбулися магдебурзьких привілеїв Велика Горожанна (у 1570 р.), Вербіж та Ричагів. Безперечно, що однією з причин цього був швидкий розвиток новозаснованого Миколаєва, але й Розділ вніс до цього процесу “свій гідний вклад”.

За податковим реєстром 1578 р. Розділ мав вже 6 пекарів, 2 ткачів і 2 ковалів. Місто сплатило 25,5 злотих податку, в т. ч. “шосу” – 6 злотих¹⁶ (“шос” – міський податок з нерухомого та рухомого майна, який складав, звичайно, 1,16 % оцінної суми).

Мацей Чернейовський дожив до глибокої старості, посів високий уряд галицького каштеляна і зберіг за собою і своїми нащадками місто Розділ. Уже у 1609 р. його спадкоємці вписали у львівські гродські книги скаргу на роздільських міщан за побиття та вбивства¹⁷. Це означає, що Чернейовські мали у місті свій двір, напевно на території пізнішого замку. Мацей Чернейовський також поспішив заложити католицьку парафію та почав будівництво костьолу. Але будівництво тяглося аж до 1647 року. Згідно з документом, виданим 21.07.1636 р. у Вінниці, Станіслав і Анна Жевуські продали недобудований костьол у Роздолі. Анна Жевуська, дружина львівського судді Станіслава Жевуського, була внучкою Мацея Чернейовського і отримала частину міста як посаг, виходячи заміж. У 1650 р., як остання з Чернейовських, вона повністю успадкувала все місто¹⁸.

Розділ на той час мав уже майстрів-ремісників 10 спеціальностей¹⁹ і платив тільки чопового (податку на виготовлення та продаж горілки) – 20 злотих. Чернейовські дбали про приплив населення, особливо торгово-ремісничого. Заохочували колоністів-католиків. У 1628 р. євреї отримали дозвіл оселятися на вулиці у північно-західній частині міста та збудувати два будинки на ринку. У більшості сусідніх міст, зокрема у Миколаєві, євреї не мали права оселятися навіть на передмістях. Поступово єврейська громада Роздола стала однією з найчисленніших, завоювавши стабільні позиції у роздрібній торгівлі. Велику гуртову торгівлю контролювали власники міста.

С.Жевуський, якому сподобалася ця благодатна місцевість з густими лісами, заповненими дичиною, криштално чистими джерелами та запашними луками, почав будівництво замку. У 1647 р. він заснував на сусідньому із замком горбі укріплений монастир отців кармелітів²⁰. Замок та міські укріплення були слабкими, можливо навіть недобудованими, бо вся навколишня шляхта при підході козацьких військ Б.Хмельницького та татар у 1648 р. втекла до Комарна. Міщани після короткої облоги здали місто і замок татарам. Оборонявся тільки монастир²¹.

Але на цьому біди роздільчан не закінчилися. На початку січня 1649 р. до Роздола з Комарна повернулася старша внучка М.Чернейовського, дружина львівського підкоморія Цетнера. Колишні піддані Цетнера Кручкови, користуючись підтримкою рогатинських міщан, які при підході козацьких військ активно виступили проти поляків, зібрали до 170 вояків з Острова, Руди та Берездівців і напали на замок. В Роздолі також було побито багато орендарів-євреїв, які мали у місті будинки, орендуючи корчми, мита та інші збори у сусідніх селах. Загинув управитель Центнерів Козяровський. Другий напад на місто вчинили самі рогатинці 7.04.1649 р. При всіх інших причинах, включаючи і національне та релігійне протистояння, зіграла важливу роль і конкуренція Роздолу з Рогатином. Невдовзі призвідці нападів були схоплені,

засуджені та страчені у Роздолі на ринку у 1650 р.²². Місто зазнало величезних збитків і було звільнене на деякий час від податків²³. Похід Б.Хмельницького на захід восени 1648 р. мав загалом негативні наслідки для населення галицьких міст та сіл. Особливо постраждали містечка навколо Львова, незважаючи на те, що більшість їх населення складала українці. Татарські відділи оточували їх, вимагали викупу, де могли – штурмували, палили передмістя і брали полон. Гетьман мусив із цим миритися. Крім Роздола, постраждали Миколаїв, Ричагів, Вербіж, Крупсько та Березина, які також звільнили на певний період від сплати податків.

Але Розділ досить швидко відбудувався. Місто та навколишні ліси сподобалися Жевуським і вони поступово перетворили Розділ на свою літню столицю. Тут вони відпочивали між війнами та сеймовими баталіями. Рівночасно тут почала селитися їх клієнтела з дрібної шляхти. Місто все більше отримувало вигляд переважно польського магнатського містечка. У 1676 р. тут жило аж 7 шляхтичів та 3 єврейські родини²⁴.

Згодом, коли замок все більше втрачав своє оборонне значення, у 1704 р. Жевуські почали зводити кам'яний палац, навколо якого розбили регулярний парк. Михайло Йозеф Жевуський, при якому у 1743-1745 рр. палац під керівництвом адміністратора Семена Вишенського було реставровано, на честь своєї дружини Францішки назвав замок-палац з парком Франкополем. У 1874 р. Карл Антон Лянцкоронський розпочав добудову і розширення палацу, як тривала майже 30 років. За проектом відомого львівського архітектора – ректора політехніки професора Юліана Захаровича – було зведено нову добудову і проведено реконструкцію старої частини палацу. У 1904 р. французький архітектор Шарль Баужет об'єднав будови Захаревича зі старим корпусом. Ліве східне крило було зведено до Першої світової війни за проектом сілезького архітектора Лютвала.

Замова картинна галерея була заповнена величезними (185 x 86 см) парадними портретами представників родини. Ці портрети було перенесено у палацову збірку під час реставрації 1743-1745 рр. (нині зберігаються у запасниках Львівської картинної галереї в Олеську). Серед них особливо виразні портрети переяславського старости Івана Жевуського (Ревухи), брацлавського каштеляна Валеріана Жевуського, ольховецького старости Вінцентія Жевуського та Олександра Жевуського. Всі вони виконані у XVII ст. з натури у традиціях доренесансного портрета-парсуни. Найбільш досконалий портрет Івана Жевуського. На ньому вже помітні впливи європейської традиції. Виразно, майже в реалістичній манері виконана голова моделі: козацький чуб на бритому черепі, високе чоло, підкреслене світлотінню, густі брови, глибокі темні очі з мішками від втоми, прямий довгий ніс, чорні вуса і густа чорна борода, що зливається з хутром горностая, накинутим поверх червоної киреї. Портрет написаний у 1620-х роках невідомим майстром, який не позбувся ще вад цехового ремесла, в тому числі і незнання анатомії. Але голова Івана Жевуського настільки виразна, що ці хиби відходять на другий план.

Галерея роздільського замку-палацу постійно поповнювалася, були в ній і роботи, виконані у самому Роздолі, можливо, і роздільськими майстрами. У 1777 р. з-поміж роздільських ремісників зафіксовані два маляри – Якуб Адамовський та Микола Урбанович. Можливо, одному з них належать два справжні шедеври XVIII ст.: “Портрет Сойки – діда шпитального” та “Портрет старого з палицею”. Обидва збереглися у зібранні Львівської картинної галереї. У XIX ст. у місті жив і працював український маляр Федір Бедрицький. З його робіт відомий іконостас для церкви на Ясній горі у Гошеві²⁵. Були у Роздолі і роботи знаних майстрів, навіть Рембрандта. Михайло Йозеф Жевуський

ще у 1743 р. почав перевезення до Роздолу картин з львівської збірки Жевуських та інших маєтків. Ця колекція значно розширилася за Лянцкоронських.

Особливо старанно збирав предмети мистецтва Карл Антон Лянцкоронський (1848-1933). Був то чи не найбільший з польських магнатів, аристократ, охмістр двору цісаря Франца Йосифа, кавалер ордена Золотого Руна (1903). За освітою правник, за покликанням археолог, історик мистецтва, досконалий знавець італійського ренесансу. Крім Роздола, він володів палацами у Комарні, Ягельниці та Відні. Останній був збудований у необароковому стилі у 1892-1895 рр. Ще перед Першою світовою війною він вивіз найцінніші експонати до віденського палацу, доповнивши їх новими придбаннями. Збірка Лянцкоронських у Відні тепер поступалася тільки цісарській. І пізніше, по смерті Карла Антона, його син Антон Лянцкоронський продовжував вивозити кращі картини та колекції до віденського палацу. Між двома світовими війнами Австрія обіцяла бути нейтральною і там здавалося безпечніше. Австрія впала першою і була долучена до Райху. У 1939 р. гестапо зреквізувало віденську колекцію Лянцкоронських. Найкращі полотна планувалося передати до збірок Гітлера та Геринга. У 1945 р. Борман наказав знищити всю колекцію, яку перевезли у покинуті штольні біля Зальцбурга. Тільки завдяки унтер-офіцеру, австріяку за національністю, штольня не була підірвана. Після війни граф Антон Лянцкоронський при допомозі свого шкільного товариша князя Ліхтенштейна перевіз врятовану збірку до Швейцарії у замок Гогенемс. У 1994 р. остання з Лянцкоронських графиня Кароліна подарувала родинні збірки до польських музеїв – Королівського замку у Варшаві та Вавелю у Кракові. До Варшави потрапили картини з колишнього зібрання короля Станіслава Августа Понятовського, в числі яких дві роботи Рембрандта. На Вавель потрапив турецький намет, здобутий в числі трофеїв героя Віденської битви полковника Михайла Флоріана Жевуського, який довгий час зберігався у роздільському замку. 76 картин італійських майстрів XIV-XVI ст., колись придбаних Карлом Антоном Лянцкоронським, колекція монет, медіоритів, 228 рисунків польського художника Я.Мальчевського прикрасили цей знаменитий музей. На Вавель потрапили також родинні портрети К.А.Лянцкоронського пензлів К.Похвальського та Я.Мальчевського і акварелі Л.-Г.Фішера, на яких зображений роздільський замок.

Багато полотен з роздільського замку загинуло або було знищено ще у 1939-1940 рр. У 1945 р. на базі замку був організований санаторій. Родинний архів, бібліотека, частина колекції монет та zostали картини були передані до Дрогобицького краєзнавчого музею. З них лише окремі експонати сьогодні у Львівській картинній галарей. Серед цих картин два прекрасні портрети роботи Я.Мальчевського, написані у Роздолі в 1900 р. Це портрети Маргарити Лянцкоронської, уродженої фон Ліхновскі (1863-1957), з маленькою Кароліною, яка тримає букетик польових квітів, та Карла Антона Лянцкоронською з Маргаритою та маленькою Кароліною²⁶.

Сумарно бібліотека Лянцкоронських (більша частина у Роздолі, менша – у Відні) налічувала більше 70 тисяч томів, крім того була ще колекція 120 тисяч фотографій скульптур, архітектурних пам'яток, картин – практично всі відомі на той час пам'ятки ренесансу і бароко. Більшість з цього зібрання пропало.

Серед тих картин, які пропали, портрет сусідки Жевуських – Анни Ходоровської (+ 6.05.1711). Ця жінка була симпатією героя Віденської битви Михайла Флоріана Жевуського. Першим її чоловіком був белзький воєвода князь Костянтин Вишневецький (1633-1686), другим – литовський маршалок князь Ян Кароль Дольський (1640-1695). Княгиня Дольська була кумою і останньою симпатією гетьмана Івана Мазепи. Їй він

довіряв найпотаємніші справи, через неї підтримував контакт з шведським королем Карлом XII та його польським ставлеником Станіславом Лещинським. Саме Анна Дольська схилила Мазепу до тісної співпраці з королем Станіславом і повернення Війська Запорозького до складу Речі Посполитої, що потім закидали Мазепі деякі дослідники, хоча сам гетьман цих порад не сприймав²⁷.

Палац був багатий на скульптуру та ліплені декоративні прикраси. На фасадах та в інтер'єрі в різноманітних нішах розміщалися гіпсові копії античних скульптур, багатий був скульптурний декор з алебастру, в кімнатах були цілі збірки скульптури. У 1884 р. Карл Антон Лянцкоронський організував спеціальну експедицію до Малої Азії в пошуках античних пам'яток. У складі цієї експедиції були мистецтвознавець професор Львівського університету Мар'ян Соколовський та художник Янек Мальчевський. Кращі зразки грецької скульптури (V-IV ст. до н.е.) забрали до Ермітажу та Одеського археологічного музею відразу після націоналізації палацу у 1940 р. Частина скульптур, які потрапили до Роздолу у трохи знищеному вигляді, були підправлені місцевими “реставраторами” (розбиті частини з'єднали цементним розчином, доробили деталі лиця і час від часу білили вапном) і вмонтовані у стіни інтер'єру, поставлені у ніші на фасадах або просто у парку на кам'яних постаментах. Вже в кінці ХХ ст. частину цих скульптур при допомозі роздільських активістів врятував директор Львівської картинної галереї професор Борис Возницький. Серед них мармурова фігура Марса (II ст.), яка колись стояла на постаменті поблизу фонтана і вважалася фігурою лицаря італійської роботи XVII ст., античні скульптури жінки із жертвовною чашею, юнака з книгою (II ст. до н.е.), портрет невідомої римлянки. Тоді ж було врятовано пошкоджену бронзову скульптуру “Ерос з дельфіном” – крилатого маленького Ероса, сина Афродіти, богині кохання. Ця скульптура – твір відомого флорентійського майстра Андреа дель Вероккйо (1435-1488), учителя Леонардо да Вінчі. Робота була виконана на замовлення правителя Флоренції П'єтро Медічі для вілли Кореджі у 1550 р. Цю скульптуру Джорджо Вазарі назвав одним з п'яти кращих творів митця. Роздільська бронзова копія нічим не відрізняється від оригіналу, можливо, що вона відлита у майстерні автора за тою ж моделлю. Як вона потрапила до Жевуських чи Лянцкоронських – загадка. Лянцкоронські кохалися у скульптурі та живописі. Історію ренесансного мистецтва читала у Львівській політехніці Кароліна Лянцкоронська. Роздільські активісти не дали вивезти у грудні 2004 р. вже демонтовані деталі скульптурного декору, виконані не пізніше XVIII ст. Зібрання роздільського замку-палацу були одними з найцінніших у всій Галичині.

Жевуські любили полювання. Михайло Флоріан Жевуський (+1687), підвоєвода руський, ротмістр, а потім полковник крилатих гусарів, улюбленець короля Яна III Собеського, який увійшов в історію як герой знаменитої гусарської атаки на турецький табір, яка вінчала битву під Віднем 1683 р., зображений під час цієї атаки на картині М.Альгамонте, яка виставлена в Олеському замку. Його панцир крилатого гусара – нині в колекції музею зброї в Арсеналі у Львові. Полювання Михайла Флоріана в роздільських лісах було для нього відпочинком. Тривали безперервні війни. Людське життя не коштувало нічого. І люди вмiли дорожити миттю. Намагалися випити її до дна і спішили насититися нею. Для полювання тримали спеціальних гончих псів, загінників одягали у яскраві ліврєї. Блискучі вершники на сірих в яблуках конях знаменитої роздільської породи, з шкірами барсів поверх кунтушів та кирас, в прикрашених перами підбитих хутром лисиці шапках, дами в амазонках... Михайло Флоріан був одружений тричі: з Анною Держко, Анелею Оборською та Анною Полоцькою. Не було числа його фліртам та

любовним пригодам. Багато роздільських дітей були схожі на цього нащадка українських шляхтичів Ревуцьких.

Його син Станіслав Матеуш досяг вершини військової і політичної кар'єри. Гусарський ротмістр, полковник (1690), генерал (1695), коронний крайчий (1702), великий коронний референдар (1703), гетьман польний коронний (1706), гетьман великий коронний (1726), воєвода підляський (1710), белзький (1726), староста холмський, дроговизький (1687-1728), клодовський, новосільський і любомльський. Він доклав чимало зусиль для розбудови Роздола.

У 1711 р. на Ринку міста жило 59 родин, в т.ч. 21 єврейська. На п'яти прилеглих вулицях – Лісній, Пекарській, Крупській, Ковальській та Збирку – ще 134 родини. По тих часах це було досить велике місто – найбільше в окрузі. Місто мало також значні доходи. Корчми та збір мита на переправі через Дністер приносили зборів 8500 злотих, єврейська громада платила 400 злотих, ставчизна (збір за оренду ставків, каскад яких тягнувся від Роздола долиною Колодниці; у ставках розводили форель) та пугарський збір (податок з пивоварів) давали ще 1600 злотих²⁸. Такі доходи дозволяли розбудовувати місто, зводити укріплення, утримувати дорогу, переправу та ірригаційні споруди, які захищали від розливів Дністра та Колодниці.

Особливу увагу гетьман Станіслав Матеуш Жевуський приділяв костьолу монастиря кармелітів. В цьому храмі його було поховано. Гетьман помер у Львові 4.10.1728 р. і його забальзамоване тіло було перевезене до Роздола²⁹. Жалобний кортеж їхав через Комарно, Дроговиж і Миколаїв. У Роздолі його зустрічали бургомістр з райцями, вїйт і цехи з розгорнутими прапорами. Крім поминальної меси в костьолі кармелітів правили в українській церкві.

Українська церква Успіння Діви Марії була невеликою, дерев'яною, тридільною, оточена галареєю, всі три верхи були криті гонтом. За головним престолом висів невеликий старовинний образ Розп'яття. Важко сказати, коли вона була збудована (дата 1543 р., яка фігурує в літературі³⁰, звичайно, помилкова). Скоріше всього, українська церква була збудована на початку XVII ст. Спочатку вона була православною, а з 1700 р. стала греко-католицькою. У 1739 р. парохом був о. Семен Помазанський. Тоді церковне братство, організоване значно раніше, налічувало 80 членів³¹. 8.10.1743 р., по смерті о. С.Помазанського, власник міста Михайло Йозеф Жевуський, надаючи презенту на парафію о. Миколі Білинському, закріпив за церквою поле Попів кут, Перевозницьку чверть з лукою, город над ставом та город Яницького. Візитація о. Миколи Шадурського зафіксувала збільшення церковних володінь. У 1799 р., коли парохом був о. Іван Помазанський, при церкві були школа та шпиталь. У 1803 р., за пароха о. Степана Теліховського, зафіксовані мурована дзвіниця (у 1832 р. вона мала 4 дзвони, один з яких був привезений з Сучави, як трофей Михайла Флоріана Жевуського, учасника походів у Молдавію у 1683-1687 рр.) та кам'яна огорожа на цвинтарі. Хата священика та шпиталь, у якому розміщалися і школа, були дерев'яними, але криті гонтом. Парафія була забезпечена полями та луками. При візитації 1832 р. зазначалося, що, крім головного вівтаря, у церкві були два бічні вівтарі: Непорочного зачаття Богородиці та св. Миколая³². Церква була дуже красивою ще на початку XX ст., за свідченням о. Атанасія Юркевича, довголітнього роздільського пароха. Коштом Лянцкоронських цей храм був реставрований, а також огорожені дуби, які росли біля нього, напевно, з часу побудови. Тоді ж була реставровано і образ Розп'яття³³. А невдовзі з допомогою тих же Лянцкоронських українська громада міста звела новий кам'яний храм, який стоїть на місці старої церкви.

По смерті коронного гетьмана С.Жевуського роздільський замок, місто та села Роздільської економії перейшли до Михайла Йозефа Жевуського, який також успадкував уряд дроговизького старости. Він був сином старшого брата гетьмана Адама Жевуського, але намагався бути схожим більше на дядька Станіслава Матеуша. Обіймав уряди крайчого коронного (1729), писаря коронного (1744), підляського воєводи (1752), кам'янецького старости і подільського воєводи (1762). Щоби повністю приборати до рук всю округу, він навіть домігся уряду вїта міста Миколаєва (1760). Михайло Йозеф Жевуський помер 11.01.1770 р. і був похований у крипті костюлу кармелітів у Роздолі. Там же поховали і його дружину Францішку Жевуську-Цетнер, яка померла у Роздолі 31.03.1783 р. За свого життя вона пожертвувала гроші на будівництво кількох українських церков у своїх маєтностях, через що було спеціальне пастирське послання львівського греко-католицького єпископа від 20.04.1784 р. із закликом молитися за упокій її душі³⁴.

Михайло Йозеф був також і меценатом. У 1730 р. він заложив у Роздолі Дім убогих (шпиталь-притулок) на 12 місць, пожертвувавши на цю справу 17 тис. злотих. Цей заклад проіснував до початку Першої світової війни. У 1887 р. притулок мав 89 золотих римських 28 крейцарів доходу. Наглядав за ним пріор кармелітів. У цьому притулку і знайшов свою модель невідомий художник, який працював у роздільському замку у другій половині XVIII ст. – діда шпитального Союку. У 1768 р. М.Й.Жевуський розпочав будівництво костюлу св. Трійці.

Оскільки місто не мало локаційного привілею, то при люстраціях виникали проблеми з легітимністю міської влади. Тому Михайло Йозеф Жевуський звернувся до короля Августа III з проханням надати новий привілей, оскільки давніші документи не збереглися. 5.01.1745 р. король підписав привілей місту Роздолу, яким дозволив користування магдебурзьким правом для ведення адміністративних і судових справ, узаконив ряд пільг та затвердив міський герб. Гербом міста став герб Жевуських – “Кривда”: на синьому полі срібна підкова, в якій розміщено хрест, а вгорі – півхреста³⁵.

Дбаючи про розвиток міста, М.Й.Жевуський регулярно домагався звільнення міста від податків під час стихійних лих чи великих пожеж. У 1757 р. місто було звільнене від податків на два роки, у березні 1759 р. сейм продовжив звільнення ще на три роки, беручи до уваги заслуги власника міста. У 1762 р. звільнення знову продовжили на три роки³⁶. Дбав патрон міста і про розвиток торгівлі. У 1763 р. за його наказом міська міра мала бути однаковою з мірою на фільварку, а міська колода завжди мала стояти на ринку під час торгів³⁷.

Мита за проїзд через мости і греблі йшли в дохід міста. Але найбільший дохід приносило мито за переправу через Дністер. До отримання магдебурзького привілею 1745 р. збір мита за переправу не був узаконеним, але збирався регулярно. У 1736 р. на цій переправі соляна валка відмовилася платити мито і вчинила бійку. Справу розглядав суд. Жевуські також здавали в оренду роздільським міщанам збір мостових та гребельних мит на території сіл, що входили до економії. Судові документи XVIII ст. повні скарг на мита і митників. Жевуські дбали про технічний стан переправи через Дністер. У 1780 р. йшлося про придбання чотирьох поромів вартістю по дві тисячі злотих кожен³⁸. Цими поромами перевозили також сіль з Жидачева та інших місць³⁹.

Роздільська економія була реорганізована М.Й.Жевуським у багатогалузеве взірцеве господарство, яке за структурою випереджало свій час. До її складу входило 11 сіл, у шести з яких були панські фільварки: Крупсько, Березина, Черниця, Пісочна, Бережниця з присілком Журавлів, Демонський ключ та Голешів з Лапшином⁴⁰. Керував економією

економ, якому підлягали адміністратори фільварків та призначені ними гуменний, по-бережники, лісничі, мірошники. Економ вів і господарський облік прибутків та витрат і кожного 1 грудня складав звіт перед власником⁴¹. Адміністратори за свою роботу отримували солярію – 120 злотих на рік, а крім того ординацію, яка у Роздільській економії складала 6-8 півмірок жита, 1-2 півмірки пшениці, 4-6 півмірок ячменю, 2-4 півмірки солоду, 4-6 півмірок гречки, 1 – 1,5 півмірка гороху, 1 – 1,5 півмірка вівса, 1 корову або замість неї фаску масла, годованого кабана, бочку солі, півсоток конопляного полотна і 0,5 півсотка конопляного насіння в рік. За все спожите понад ординацію адміністратор платив зі своєї солярії⁴². На фільварках частково використовувалася наймана праця. У Роздолі періодично перебували підстарости Дроговизького староства, яке належало Жевуським, та адвокатії Демня. Підстарости отримували подібну до адміністраторів плату. І хоча Демня з її залізними промислами періодично здавалася в оренду, облік і керівництво цим важливим напрямком перебував у Роздолі.

У сільському господарстві економія Жевуських практикувала запровадження передової аграрної технології, крім традиційних культур, підтримувалося і стимулювалося вирощування льону, конопель та хмелю. Старанно контролювалася урожайність, розроблялися заходи підтримки виробників реманентом, посівним матеріалом⁴³. Приділялася увага і городині, яку пізніше “нав’язували” міщанам Роздола, що інколи призводило до значних боргів міста перед власником, які доводилося списувати⁴⁴. Продукція рільництва складувалася у Роздолі, частина її йшла для потреб двору, значна частина використовувалася як сировина для переробки, а решта реалізовувалася роздільським міщанам, а також продавалася на ринках інших міст.

Мала економія і водяний млин у Роздолі, який часто здавався в оренду міщанам. Іноді орендатори погано дбали і млин ламався (так трапилося у 1768-1770 рр. у Роздолі та Черниці, де млини тримали в оренді роздільські міщани⁴⁵).

У тваринництві Роздільська економія практикувала спеціалізовані ферми, на яких працювали окремі сім’ї, отримуючи також і заохочувальну плату у вигляді частини вирощеної продукції. Такі ферми спеціалізувалися по вирощуванні свиней, гусей, качок, курей, а також великої рогатої худоби. За організацією праці ці структури значно випереджали свій час, щось подібне безуспішно пробували створити в останні роки радянської влади. Не завадило б повернутися до цього типу господарювання і сьогодні. Але подібним структурам потрібна і підтримка держави, хоча б така, яку мали у XVIII ст. піддані Жевуських у Черниці, Березині, Крупську та інших селах. Спеціалізовані тваринницькі ферми Жевуських були досить ефективними. Роздільські різники змушені були купувати тільки худобу, вирощену в економії. Але більшість м’яса реалізувалося на ярмарках у інших містах.

Було поширене бджільництво (у XVIII ст. 14 пасік, які мали у середньому по 70 вуликів-пнів) та ставкове господарство (у Роздолі Жевуським належав один ставок, решта були власністю міста)⁴⁶. Зрозуміло, що ефект від такого господарювання був значним. Мед у “роздільських півбочках” розвозили на ринки Роздола, Ходорова, Берездівців, Княгиничів та Миколаєва.

Особливою гордістю Жевуських був кінний завод у Роздолі, де розводилися “гарантовані” (білі в яблуках) коні, яких використовували переважно для парадної виїздки. Розводити їх почали у 60-х роках XVIII ст. У 1763-1772 рр. кількість кобил у табуні коливалася у межах 23-32, огирів -6-16, а всього табун складав 42-73 коні⁴⁷. Навіть вибраквані з табуну коні реалізовувалися за добрі гроші⁴⁸. Часто цей табун переганяли до Черниці, де росла особлива трава, після якої шкіра коней блищала і виглядала оксамитовою. Ця порода досі зветься в Угорщині “роздільською”.

Майже з часів заснування міста у ньому вироблялися пиво та горілка. Кращими майстрами в цій галузі були українці. Гарнець горілки в середньому коштував 3 злотих 6 грошів⁴⁹. У 1768 р. місто платило 46 злотих шележного та 33 злотих чопового податку⁵⁰. Від горілчаних котлів платилося по 30 злотих шележного і 20 злотих чопового, від продажу 100 кварт горілки до шележного йшло 3 злотих, а до чопового – 2 злотих, від продажу бочки пива у 60 гарнців – 1 злотий 10 гр. шележного та 1 злотий чопового⁵¹. Жевуські оцінили вигоди від цього продукту. З середини XVIII ст. економія збудувала цілий комплекс: бровар у Роздолі з п'ятьма горілчаними казанами (на ньому працювали також бондар, котляр та коваль), гуральні у Черниці, Крупську та Деменці. Крім того, їм належала гуральня у Дроговижі. Ці заклади здавалися в оренду роздільським міщанам, які мусили, згідно з угодою на оренду, купувати сировину (жито, гречку, ячмінний солод) та дерево у орендодавця. Розвиток цього промислу стимулював також місцевих ремісників, які виготовляли дерев'яне та бляшане обладнання. У 1760-1780 рр. на горілку перероблялося 15-18 % зібраного зерна⁵². Собівартість горілки була вдвічі нижчою від гуртової ціни, за якою її реалізували шинкарям. Така ж картина була з пивом. Економія по селах будувала шинки і здавала їх в оренду, зобов'язуючи шинкарів торгувати своєю горілкою. Подібно чинило і місто, здаючи шинки та корчми в оренду, при цьому забороняючи завезення горілки та пива до міста зі сторони. Пиво вироблялося кількох гатунків: “ординарне” йшло на продаж у місті, “дубельтове” та “напівдубельтове” – на ярмарки до Львова, Стрия, Дрогобича та інших міст.

Славилося місто і обробкою червоного вапняку. Намиста-коралі роздільської роботи ще до 1939 р. можна було знайти на ринках мало не всієї Галичини⁵³.

Чисельним і сильним був також ткацький цех. Тут виробляли льняне і конопляне полотна. На фільварках та по селах, що належали до Роздільської економії Жевуських, вирощували льон та коноплі, а також на примітивних домашніх верстатах робили полотна, які пізніше “доводили до кондиції” міські майстри. Особливо багато людей займалося ткацтвом у Черниці та Пісочній. Так, у 1742 р. лише з фільварків Жевуських було завезено 29 півсоток льняного, 50 півсоток конопляного та 26 аршин згрібного полотна. Півсоток дорівнював 50 аршинам. За півсоток сільським ткачам платили 3 злотих 10 грошей від льняного, 2 злотих 10 грошей від конопляного та 2 злотих 10 грошей від згрібного полотна⁵⁴. У 1756-70 рр. плата зросла: за півсоток льняного полотна – 4 злотих, конопляного – 3 злотих 15 грошей, згрібного – 2 злотих 15 грошей. Сільські ткачі здавали полотно в рахунок повинностей⁵⁵, з певними заохоченнями (за міток ниток – 6 грошів⁵⁶), а цеховим майстрам платили повністю за їх роботу, крім того вони мали постійне замовлення економії⁵⁷. Вироблені полотна економія реалізувала сама. Продаж їх ішов добре. В середині XVIII ст. економія поставила дозорцем за виробництвом і постачанням полотна Берка Литвака. Він звітувався безпосередньо перед графом Жевуським. На ньому лежав облік за всіма толокняними культурами, виробництвом полотна і його якістю, оплатою сировини та розрахунком з ткачами. Він же регулював і самі замовлення та взаємини з ткацьким цехом. Спеціально розроблена інструкція вимагала: “При передачі ткачам пряжі необхідно було перш за все перемерити довжину основи, перерахувати і наказати, щоб півсоток був такої самої довжини, шириною в два аршина, необхідно стежити, щоб ткач кожний півсоток з невідрізаною основою приніс на склад до п. Яворського, який у присутності ткача перемеряє півсоток і відріже, оставляючи з начинням при кожному півсотку. В кінці півсотка на полотні має бути написано чорнилом прізвище ткача та скільки аршин”⁵⁸.

Полотна, вироблені цеховими майстрами, та полотна сільських ткачів, виправлені цими ж роздільськими майстрами, закуповувала гуртом Роздільська економія. Вони

мали збут не лише в Галичині, але й далеко за її межами. У 1754 р. Жевуські відіслали лише до Гданська 33 штуки конопляного і 1411 згрібного полотна⁵⁹. Крім власного виробництва, вони закупували полотно у Дрогобицькій, Комарнівській, Жидачівській та Добромильській округах. Зі складів у Роздолі полотно відсилалося на ринки Львова, Кам'янець-Подільського, Варшави та Бендер, де Жевуські виступали як монополісти.

Ріка Дністер до кінця XVIII ст. була судноплавною від Самбора, до середини XIX ст. Розділ залишався “крайнім” портом на Дністрі. Купецтво Роздола не могло не використовувати такої нагоди. Роздільська економія Жевуських – також.

Найбільш поширеним судном були так звані “дубаси”, зроблені з дуба. Це були традиційні “руські” річкові судна⁶⁰. Вони були майже чотирикутної форми, задній кінець стятий, а передня частина видовжена. Довжина дубаса була до 40 ліктів, ширина – 10,5 ліктів (1 лікоть мав 59,95 см). Вітрил дубас не мав, а рухався за допомогою 10-14 весел. Обслуга такого судна складала 8-14 чоловік і мала на борту спеціальну будю для відпочинку. Перевозили дуб асами зерно, полотна, шкіри, сіль, залізні вироби. Вантажопідйомність дубаса складала 20 лаштів (1 лашт мав 60 корців, 1 корець – 6 пудів), тобто близько 40 тонн⁶¹. Будували дубаси переважно в Усті на спеціальних стапелях, званих “палями”. У 1738 р. М.Й.Жевуський в листі до економа Роздільської економії нагадував йому, щоби той простежив за будівництвом двох дубасів, замовлених в Усті⁶². Напевно, подібні верфі були і у самому Роздолі, але вони не встигали виконати всі замовлення і тому доводилося звертатися до майстрів з Устя, які славилися давніми традиціями подібної роботи. Плавання суден по Дністру не припинялося ще з княжих часів⁶³. На р. Колодниці досі збереглися сліди дванадцяти шлюзів як свідчення, що і Стільсько, ще у IX-X ст. було портом, який мав вихід до Чорного моря. Дубаси плавали звично не далі Бендер, де, розпродавши товари, часто продавали і самі судна. У сусідньому степовому Буджаку хвойне дерево було цінним товаром. Тому професії теслів-корабелів та моряків були поширені серед роздільчан. Для будівництва річкових суден потрібні були спеціальні заготовки: борти, дранки, корпаки та кривулі. Борти – це бруси з хвойних дерев (сосни, ялиці чи смереки) довжиною 17-22 м та товщиною до 8 см. На корпаки також йшло хвойне дерево, вони мали діаметр 15-30 см та довжину по 3-9 м. З корпаків робили основу судна, а з бортів – дно та борти⁶⁴.

Із зміною кордонів стали плавати аж до Одеси. Перше плавання з Роздолу до Одеси і назад здійснив у 1804 р. К.Бауер. Плавав він на шкуті, збудованому у Роздолі. Шкута мала щоглу з вітрилами, окрім вітрового озброєння, руль, а також каюту та камбуз. Довжина її сягала 46-50 ліктів. Основою її служив “корпак”, борти якого обшивалися дошками. К.Бауер був дослідником дністровського судноплавства, а також конструктором. Проект шкути він розробив сам, використавши досвід чеських суднобудівників. Його шкута мала 25 метрів довжини (32 віденські лікті) та 5 метрів ширини (6-7 віденських ліктів), тобто була трохи меншою за традиційні шкути, але мала кращу форму і краще вітрильне озброєння. К.Бауер доплив до Одеси, продав свій вантаж, завантажив судно 4800 пудами і вернув назад проти течії, місцями наймаючи коней і волів, щоб тягнути судно. Вся подорож тривала з 20 квітня до 20 листопада і була описана К.Бауером, який вважав свою конструкцію шкути найкращою⁶⁵.

У першій половині XIX ст. навіть була створена спеціальна державна комісія у справі розвитку судноплавства на Дністрі та Бугу. Комісія дійшла висновку щодо розвитку будівництва кораблів та портів у ряді місць, зокрема в Роздолі⁶⁶. Граф С.Скарбек пропонував програму будівництва каналу між Дністром та Сяном і ком-

плекс заходів з поглиблення та виправлення ручища Дністра, але цю програму не вдалося реалізувати.

Роздільська економія була багатогалузевим господарством. Але ще більш прибутковою галуззю було виробництво заліза. “Димарка” у с. Демні продукувала залізо у штабах, обручі для бочок, лемеші для плугів, серпи та коси, цвяхи та чавунні пічки. Сировиною служила болотна руда, температура плавлення якої дозволяла обходитися без потужних пристроїв для нагнітання повітря. Болотну руду копали біля Надітич та Верина. Заготівлю дров і виготовлення деревного вугілля провадили у столецьких лісах. За інвентарем сіл Надітич, Верин, Стільсько, Ілів і Воля Велика, піддани мусили добувати руду, заготовляти дрова та випалювати вугілля і доставляти все це до Демні. Значна кількість вугілля використовувалася і на внутрішні потреби. Так, у 1817 р. на склад Роздільської економії було завезено у жовтні – 6 фір вугілля (135 корців), листопаді – 200 корців. Це вугілля продавали роздільським ремісникам – від 1 до 10 корців⁶⁷. Кожен підданий з Надітич, Верина, Сільська, Ілова, Великої і Малої Волі та Демні мав відробити в рахунок шарварків 10 днів на копанні руди та 2 дні на ремонті кузні⁶⁸. За роботу понад інвентар платили гроші. У 1738 р. М.Й.Жевуський звільнив підданих цих сіл від сплати мит за проїзд через мости та греблі при транспортуванні сировини та матеріалів до Демні⁶⁹. На виробництві заліза працювали наймані майстри. У 1765 р. їх було всього 17⁷⁰. У 1809-1811 рр. у Демні працювало 36 майстрів, 73 челядники, 7 учнів та 4 помічники. Всього за рік “димарка” давала близько 2500 центнерів залізних виробів (польський центнер був рівним 64,8 кг)⁷¹. Платили за центнер заліза у штабах 18 злотих або 5 талерів (1769 р.). Вироби із заліза коштували дорожче. Періодично все залізне виробництво здавалося в оренду за досить значні суми: у 1740-1742 рр. – за 10 тис. злотих, 1745 р. – за 9 тис., 1763 р. – за 15 тис., 1778 р. – за 15124 злотих і т.д.⁷². Судячи з кошторису затрат на ремонт, привід основних механізмів був водяним⁷³. Було заборонено продаж заліза чужим купцям у Роздолі, Ходорові, Дроздовичах та Княгиничах, а тільки – у Демні⁷⁴. Димарка у Демні припинила існування у 1830 р., коли вона вже належала Скарбкам. Ще якийсь час працювала кузня, куди завозили штаби із Сколього. Роздільські майстри до початку ХІХ ст. використовували демянські залізні штаби для виготовлення обручів для бочок під пиво та залізних скоб і цвяхів для кораблів.

Певний час існувало і гончарне виробництво, яке, однак, не витримало конкуренції сусіднього Миколаєва та з часом зникло. У 1686-1687 рр. за глину місцеві гончарі заплатили 48 грошів⁷⁵. Зате бондарі постійно мали замовлення. Роздільські півбочки стандартного розміру у 15 гарнців замовляли пивовари, гуральня економії, а також медові пасіки.

Поважну роль відіграло роздільське купецтво. Поступово ця галузь зосереджувалася в руках євреїв. Позаяк економія брала у свої руки гуртову реалізацію ремісничих виробів, заліза та полотна, а також значної частини сільськогосподарської продукції (ще у 1714-1719 рр. Жевуські продавали хліб місцевим купцям, але вже з середини ХVІІІ ст. повністю самі провадили гуртову торгівлю, збудувавши шпихлір у Роздолі, при якому був писар для ведення обліку; з цього шпихліра відправлялися гуртові партії в інші місця, а також відбувався продаж зерна міщанам⁷⁶), то купці-євреї, крім дрібної торгівлі, зайнялися торгівлею худобою та забезпеченням ремісників сировиною, перш за все шкірою. Через що кількість шевців у місті невпинно зростала. У цій галузі роздільські купці зуміли досягти немало. Так, купець Берко у 1767 р. на ярмарку

у Вроцлаві тільки одному клієнтові мав продати 72 воли⁷⁷. У торгівлі волами та кіньми роздільські купці поступалися тільки купцям із Журавна.

У 1770 р. роздільські володіння перейшли до Вацлава Жевуського (1706-1779), сина гетьмана Станіслава. Подібно до батька, він зробив велику військову і політичну кар'єру, зосередивши у своїх руках найвищі посади у державі: писар коронний (1732), гетьман польний коронний (1752), гетьман великий коронний (1773), воєвода подільський (1736-50, 1756-62), воєвода краківський (1762), каштелян краківський (1778), староста дроговизький, холмський, улановський, романовський і долинський. Граф Вацлав виріс в Роздолі і любив це місто та його округу. Він пожертвував кілька тисяч злотих на фундацію громадських шпіхлрів (складів) для запомоги міщанам Роздола і Берездовець та жителям сіл Олехівці, Крупсько і Малехів у голодні роки, а також під час паводків, градобиття, пожеж та інших стихійних лих. Пізніше, у 1857 р. галицьке намісництво затвердило цю фундацію графа Вацлава. На той час вже уряд широко пропагував і запроваджував систему громадських шпіхлрів. У 1857 р. Лянцкоронські подарували фондові маєток з прибутком у 562 золотих ринських. У 1880 р. ця фундація мала маєток вартістю 5250 золотих ринських 50 крейцарів. Фундація також проіснувала до Першої світової війни.

У 1772 р. Розділ разом з іншими галицькими землями відійшов до Австрії. Власниками міста і надалі залишилися Жевуські. Початково змін було мало. У 1778 р. у місті було розквартировано ескадрон уланів, для яких почали будувати казарми і конюшні⁷⁸. У 1779 р. відбувся перший рекрутський набір до цісарського війська. Набір проводили угорці. “Плач стояв”, – записав на полях церковної книги місцевий священик або дяк⁷⁹.

На той час Розділ був розвиненим ремісничо-торговельним центром. У 1765 р. у Роздолі було 39 шевців, 12 ткачів, 15 бондарів, 4 ковалі, 8 кравців, 12 стельмахів, 6 різників, 2 котлярі, 3 склярі. На Роздільському ринку 12 купців – власників крамниць сплачували по 8 злотих⁸⁰. Міщани, крім податків, несли натуральні повинності з ремонту млину та гребель, давали до двору по 2 щепи кожного дерева або 2 гарнці сухих слив за щеплене дерево, а також платили очкове – “бджільну десятину” (бо їх бджоли збирали мед на полях економії). В середньому у другій половині XVIII ст. Жевуські отримували від Роздолу щорічно 1700 злотих, а крім того ще 150 злотих за пекарню, яку двір здавав міщанам (у Роздолі не було цеху пекарів)⁸¹.

У 1777 р. у місті було 45 шевців, 17 ткачів, 11 бондарів, 11 різників, 8 стельмахів, 6 ковалів, 4 кравці, 4 столярі, 2 склярі та 2 малярі⁸². Місто було дуже багате. У 1779 р. воно мало 11835 золотих ринських прибутку. Найбільший прибуток йшов від оренди корчм – 9364 золотих ринських, від оренди землі йшло – 1086 золотих ринських, оренди ставів – 116 золотих ринських⁸³. У 1797 р. місто отримало 9337 золотих ринських прибутку, в т. ч. від оренди корчм – 7300⁸⁴.

Жевуські намагалися розвивати Розділ як місто католицьке і польське. Наступник Вацлава, його племінник Франтішек Жевуський (+ 1802) у 1780 р. заложив монастир сестер милосердя св. Вінцентія і Паоло. Монастир був невеличким, сестер у ньому було всього семеро. Вони доглядали за сиротами та хворими. Каєтан Жмігородський, прелат львівського капітулу при цьому монастирі, від себе пожертвував тисячу злотих. Для утримання монастиря йшла десятинна від інвентаря мешканців передмістя Вільхивець, які мали відробити на фільварку 324 дні в рік, що оцінювалося у 108 золотих ринських⁸⁵. У 1829 р. Людвіка Лянцкоронська, уроджена Жевуська, заснувала при цьому монастирі лікарню на 20 ліжок. На цей час в монастирі-притулку було 10 сестер. На

його утримання Л.Лянцкоронська виділила маєток, який давав річний прибуток 3 тисячі золотих ринських⁸⁶. Цей притулок-монастир також проіснував аж до Першої світової війни.

Після Франтішека Жевуського Роздолом володів граф Казимир Жевуський, який помер 7.07.1820 р. У 1792 р. граф Антоній Йозеф Лянцкоронський, голова едукативної комісії, а згодом маршалок сейму станів королівства Галіції і Лодомерії, одружився з Людвікою Жевуською. Її портрет також зберігся і нині знаходиться в Одеському замку. Внаслідок цього шлюбу Розділ з околицею у першій половині XIX ст. перейшов до родини Лянцкоронських. Останній з Жевуських – Вацлав (1785-1831) бував тут рідко. Мандрівник, орієнталіст, композитор, сибарит, польський патріот, який захоплювався українським козацтвом та своїм українським корінням і підписувався псевдонімом “Козак Ревуха”, він поповнив збірки роздільського замку цінними експонатами, зокрема античними та орієнтальними скульптурами.

Подібно до Жевуських, рід Лянцкоронських також був пов’язаний з українським козацтвом. Хмільницький староста Предслав Лянцкоронський (+ 1531) козацькими літописцями вважався першим гетьманом і організатором козацтва. Його брат Станіслав (бл. 1465 – 1535), староста кам’янецький також відзначився в обороні краю від ординців. У XIX ст. Лянцкоронських мало цікавила військова кар’єра. Вони займалися переважно наукою, лісівництвом, мистецтвом і літературою.

У Роздолі Лянцкоронські збудували цегельню, тартак, олійню, бровар та кузню. Крім того вони кардинально перебудували старі приміщення економії. Тільки у 1830 р. для потреб цих будівельних робіт економ закупив у Скольому 102 500 штук гонту, який ішов на покрівлі⁸⁷.

Українська громада в Роздолі завжди поступалась польській числом, а з середини XIX ст. – і єврейській громаді, яка до кінця століття потіснила навіть поляків. Євреї мале своє внутрішнє управління та суд. У 1827 р. у місті було одна мурована і дві дерев’яні синагоги, у 1850 р. – тільки дві синагоги. Мурована синагога, яка в радянські часи була перероблена у спортзал, а сьогодні взагалі руйнується, споруджена на початку XX ст. Ця будова зберегла свою велич і гарно вписується у ландшафт.

У 1857 р. в Роздолі жило 4542 особи, а також 567 осіб при дворі Лянцкоронських, які не підлягали Ратуші. Двір мав 744 морги орної землі, займався розведенням коней, торгівлею полотнами та виробництвом горілки, пива, олії. Працювали також цегельня і тартак. У 1892 р. було розпочато будівництво нового бровару, частина якого збереглася на території пивзаводу.

У 1862 р. було збудовано “битий” гостинець з твердим камінним покриттям з Миколаєва на Рогатин через Розділ та Ходорів. На цей раз дорога була довшою: не відразу з Миколаєва повз “Фігуру” на Верин, а через Розвадів. Ця дорога функціонує і донині.

У 1880 р. у місті жило 4542 особи і 104 осіб при дворі. З них українців було всього 870 осіб. До роздільської греко-католицької парафії, куди входили також українці з Березовець та Крупська, які свої окремі храми збудували лише на початку XX ст., належало 2616 осіб. Поляків у місті та при дворі було 1624, а всього у роздільському ключі – 2415. Євреїв у місті налічувалося 2147, німців – усього 5. Розділ мав жандармський постерунок (з 1879 р.⁸⁸) та пошту. Тут була також аптека та два лікарі-практики⁸⁹.

В Австрії застосовувався принцип розподілу влади. Розділ належав до “політичного” повіту Жидачівського та “судового” повіту Миколаївського, а сам був центром

“шкільного” повіту. Тут перебував уряд шкіл всього Жидачівського повіту, довіреним доглядачем якого у 1886 р. був священник з Миколаєва о. Іван Бержинський. Найстаршою школою нового типу в повіті була школа у Стільську, відкрита 9 вересня 1830 р., директором якої був Теодор Устиянович з Миколаєва.

А загалом Розділ мав давні традиції шкільництва. Першими, звичайно, були парафіяльні школи та “дяківки”. “Дяківкою” опікувалося братство. Австрійська влада намагалася поставити освіту з нерегулярної, дещо імпровізованої основи на системну і стабільну основу. Уже у 1788 р. у місті була “католицька нормальна школа”⁹⁰, тобто однокласова школа з польською мовою викладання, метою якої було навчити грамоти та початкам знань з інших галузей. У 1794 р. вона була переведена на тривіальну⁹¹, тобто трикласну, де викладання і далі велося польською мовою, але вивчалася і німецька. Для забезпечення утримання школи з маєтку надходили кошти, а також оплата за заготівлю і перевезення дров для школи⁹². У кінці XVIII – на початку XIX ст. вчителювали у цій школі Щепанський, Франтішек та Валенти Полянські. Українських дітей ходило до цієї школи мало: у 1832 р. їх було всього п’ятеро⁹³. Українці і далі ходили, в основному, до парафіяльної школи при церкві, якою опікувалися деканат, а з 1808 р. – консисторія. Консисторія піклувалася про збільшення плати вчителям та організацію навчального процесу, зобов’язувала деканів перевіряти якість навчання, подавати річні звіти і т. д. Почали регулярно виходити шкільні “Шематизми”, друкуватися “руські” підручники (тобто церковнослов’янською мовою). У 1820 р. громада та о. Василь Шведзицький поставили питання щодо капітального ремонту приміщення української школи, яка знаходилася в одному будинку з шпиталем. Двір виділив необхідні матеріали і прислав майстрів⁹⁴. При монастирі сестер милосердя з кінця XVIII ст. продовжувала функціонувати дівоча школа також з польською мовою викладання. На початку XIX ст. тут викладали і німецьку мову. У 1812 р. вчителькою працювала Софія Небельмагер. Єврейська національна школа була при головній синагозі.

У середині XIX ст. після проведення шкільної реформи Розділ став центром шкільного повіту. Парафіяльна українська та єврейська школа при синагозі залишилися. Тривіальна школа була реорганізована у “нормальну” міську школу з 4-класним навчанням німецькою мовою. Керував нею Томаш Гіна. У школі навчалося 98 хлопців та 20 дівчат. Учні були вже різних конфесій. Державний статус отримала і монастирська школа, але вона вважалася на рівні парафіяльної початковою школою. За новим законом, учителі стали державними службовцями з відповідними цивільними рангами та правом на пенсію. Держава оплачувала їх утримання, а громада та її патрон – двір Лянцкоронських – мали утримувати приміщення шкіл, надавати квартири вчителям та дрова на опалення школи і помешкання для вчителів. У 1880 р. міська школа мала трьох учителів, жіноча монастирська школа – одну вчительку. На 1910 р. у місті діяли три школи: 6-класна та 4-класна чоловіча і 4-класна жіноча⁹⁵.

Велика пожежа 1880 р. знищила значну частину міста, але воно швидко відбудувалося. У 1880 р. у місті жило 4646 осіб⁹⁶, трохи більше ніж зараз. Українці склали десь менше однієї п’ятої частини. За даними “Шематизму” за 1886 р., їх було тільки 870.

Серед цехових ремісників далі найчисленнішими були шевці (50 майстрів). 28.12.1894 р. шевці, яких на той час було до 170 родин, зібралися на загальні збори, де було вирішено створити товариство на зразок кооперативу. Головним питанням було завезення шкір з фарбарень, бо євреї-перекупники, які монополізували цю справу, брали до 40 відсотків комісійного. До кооперативу записалося 70 шевців, в основному українців, які у січні 1895 р. вислали до Львова делегацію, очолену місцевим греко-

католицьким парохом о.Юркевичем, з завданням домогтися допомоги для початку роботи. Делегація була у митрополита Андрея Шептицького, маршалка крайового сейму князя Євстафія Сангушка, знаного українофіла, який декларував своє походження від волинського князя Любарта-Дмитра Гедиміновича, та членів виділу крайового сейму послів доктора Юліана Романчика та Дем'яна Савчака. Схоже, що ця перша спроба виявилася невдалою. Шевський цех продовжував існувати. У 1901 р. цехмістром був Андрій Гурський. У 1896 р. цех пробував завоювати поважний ринок виробництва взуття для австрійської армії і навіть провів спеціальний навчальний курс. Але і ця спроба не вдалася. Більш вдалими були спроби шевців-поляків, які організували два шевські кооперативи-товариства на початку ХХ ст., куди почали записуватися і шевці-українці. Товариства пробували конкурувати із фабричними виробами, які заповнювали галицькі ринки. Тільки зусиллями посла Євгена Олесницького у 1911 р. було організовано український шевський кооператив, куди ввійшло до сотні майстрів. Цей кооператив дожив до приходу більшовиків у 1939 р. На його базі було організовано взуттєву, а потім швейну фабрику⁹⁷.

Славилися також мулярі та майстри з коралів з червоного вапняку. Попит на їх роботи не спадав. Ще мали роботу кравці, різники та бондарі. Інше цехове ремесло занепадало і почало відмирати. Виробництво пива збереглося тільки у броварі Лянцкоронських, який переріс у справжній завод.

У 1910 р. у Роздолі жило більше 5 тис. осіб, в тому числі 2300 євреїв, 1300 поляків, 1090 українців, за іншими даними тут було 6700 мешканців, у т. ч. 3500 євреїв, 2200 поляків і 1000 українців. За тодішніми мірками це було більш ніж середнє місто, втричі більше за сусідні Миколаїв та Ходорів. У 1890 р. навіть постало питання про перенесення до Роздола з Жидачева староства, але воно не отримало належної підтримки⁹⁸.

У вересні 1894 р. до Роздола прийшла епідемія холери, яка забрала життя багатьох міщан. Щоб допомогти найбіднішим, Карл Лянцкоронський наказав відкрити при дворі чайню, де щодня зранку і по обіді людям роздавали біля 1000 порцій хліба⁹⁹. 29.06.1898 р. над містом пройшла страшена буря з градом. Вітром було звалено більше 40 хат, багато старих дерев, вітер зривав бляху з дахів, були знищені городи¹⁰⁰.

З Роздола вийшло немало відомих людей. В їх числі Рудольф Мох (1816-1892). Син економа Роздільської економії Жевуських Йоганна Моха, він закінчив 3-класну школу при монастирі отців кармелітів, а пізніше теологію у Львівському університеті. Був близьким до польського національного руху відродження та “Руської трійці”. Писав романтичні поезії (збірка “Мотиль” вийшла у 1841 р.), а згодом став активістом руху тверезості і розгорнув агітаційну діяльність на селах Станіславщини і Тернопільщини¹⁰¹.

Довголітнім греко-католицьким парохом був о.Василь Шведзицький (1777-1859). До його парохії належала і Березина. У 1821 р. тут числилося 1109 парафіян, в т. ч. 280 дітей, які ще не ходили до сповіді. У 1848 р. під час “весни народів” завдяки о.Василію українці Роздола організували запис в українську гвардію, яку поляки зневажливо називали “попівським військом”. Роздільські міщани-поляки організували підрозділ національної гвардії у складі 110 осіб. У складі батальйону руських стрільців роздільчани-українці, зокрема Василь Вавжинець, Андрій Мелешко та Максим Костирко, брали участь у поході проти угорців, за що потім піддавалися обструкції польської громади, яка співчувала угорській революції¹⁰². Парох Василь Шведзицький організував збір підписів за поділ Галичини за національною ознакою, чого домагалися у 1848-1850 рр. українські лідери, сподіваючись, що у Відні оцінять вірність українців,

які не підтримали польський та угорський революційні рухи. У Роздолі підписалося 90 міщан, у Березині – 84. У Роздолі народився син Василя о. Яків Шведзицький (1816 – 20.02.1886). Він закінчив Львівську духовну семінарію і у 1840 р. висвятився. Був сотрудником (1840-1843), парохом у Миколаєві (19.02.1843-23.04.1851), настоятелем церкви св.Параскеви П'ятниці у Львові (з 1856 р.), львівським деканом (1864-1869), соборним крилошанином (з 1864 р.). Був також інспектором руських шкіл, членом Головної Руської ради, учасником Собору руських вчених (1849), членом Народного Дому, москвофільського Общества им. М.Качковского, членом-засновником Галицько-руської матиці, яка займалася виданням книг. У 1863-1867 рр. був депутатом Сейму королівства Галиції і Лодомерії від Миколаївського округу, а у 1873-1879 рр. – депутатом рейхстагу¹⁰³.

Відомим галицьким діячем москвофільського табору і письменником був о. Василь Залозецький (1833-1915), пастирська діяльність якого починалася в Роздолі. Він був одним з провідників боротьби за тверезий спосіб життя, написав історичні повісті “Зворниміра. Картина из нашего яыческого быта”, “Половецкая моленица”, “Ростислав, родоначальник галицьких князей” та друкував у галицьких часописах під псевдонімами Василій З., Панько из Галичанова, Савчишин Федько свої нариси та етнографічні і історичні розвідки (“О Бояне в “Слове о полку Игореве”, “Несколько сведений о городе Стрие” та ін.)¹⁰⁴.

У 1860 р. на роздільську парафію претендували 18 священиків, серед яких консисторія відбрала трьох: відомого історика о.Антоня Петрушевича (1821-1913), відомого поета і прозаїка із сусіднього Миколаєва о.Миколу Устиновича (1811-1885) та о. Івана Хоміцького (+ 1873). Переміг останній, який пізніше трагічно загинув, втопившись у Дністрі. Цікаво, що Миколі Устиновичу, який шукав протекції графа Лянцкоронського, щоби отримати цю багату парафію, завадили земляки брата Головацькі¹⁰⁵.

Визначним громадським діячем москвофільського напрямку був о. Атанасій Юркевич (1848-1933), який був парохом в Роздолі від 16 квітня 1890 р. до самої смерті. Незважаючи на свої промосковські погляди, за які він майже рік (1914-1915) провів в таборі для інтернованих, він разом зі своїм дяком Іваном Костирком організували протест роздільських міщан-українців під час виборів 1897 р. в часи правління лідера польської партії “станьчиків” графа Бадені. Підтримував українських міщан-ремісників, допомагав організовувати кооперативи. У 1906 р. з групою прочан з Роздола їздив на прощу до Єрусалима разом з митрополитом А.Шептицьким.

Короткий час у Роздолі був парохом о.Андрій Іщак (1887-1941), заміщаючи заарештованого А.Юркевича у 1914-1915 рр. Уродженець сусіднього Миколаєва, доктор теології, професор, дійсний член НТШ і Богословського Наукового Товариства, видатний теолог та історик церкви, замордований більшовиками. Він був автором багатьох праць, з яких найважливіші “Унійні та автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ісидора” (1923-1927), “Від Захара Копистянського до Палідонія” (1939-1931) та підручника “Догматика нез'єданого Сходу” (1939)¹⁰⁶.

Українське населення Роздола гуртувалося навколо “Просвіти”, мало свою інтелігенцію. Про становлення “Просвіти” в Роздолі, її читальні, організованої завдяки ентузіазму роздільських міщан Андрія та Юрія Федусевичів, Василя Гордишинського, Олекси Стасина, Івана Гурського, Дмитра Захарка, Михайла Косовища, Василя Миколаєвича, Олекси Лавра, Михайла Савицького, о. Стисловського та ін., а також про роздільське відділення товариства “Сокіл” докладно написано в дослідженні В.Лаби¹⁰⁷.

Серед української інтелігенції Роздола, безперечно, найвидатніша постать – учень М.Грушевського Іван Мар’ян Кревецький (14.10.1883 – 27.06.1940), історик, бібліограф, редактор часописів “Наша школа” (1909-1912), “Республіка” – офіційного органу Західно-Української Народної Республіки (1919) та “Стара Україна” (1924-1925) шеф історико-архівного відділу Начальної Команди Української Галицької Армії (1919-1920), дійсний член НТШ з 18.12.1909 р. і довголітній директор бібліотеки НТШ (1922-1937). Він похований у Роздолі¹⁰⁸. Найбільш докладно життя і творчість І.Кревецького досліджені у працях Феодосія Стебля¹⁰⁹. Відновлена могила вченого. До 110-х (1993 р.) та 120-х роковин (2003 р.) з дня народження вченого пройшли урочистості, наукова конференція¹¹⁰ та академія в Роздолі¹¹¹, в яких взяли участь відомі вчені Ф.Стеблій, Я.Ісаєвич, О.Романів, Л.Войтович, Р.Сколоздра.

Серед польської інтелігенції, пов’язаної з Роздолом, безперечно, найвидатнішою особою була графиня Кароліна Лянцкоронська (11.08.1898 – 24.08.2002)¹¹². Її довге життя (вона народилася в кінці XIX ст., а померла на початку XXI ст.) було бурхливим і змістовним, як і епохи, під час яких воно тривало. Дитинство та студентські канікули Кароліна проводила в Роздолі та Комарні. Може, через це на її могилу насипали землі, привезеної звідти. Роздільська бібліотека та фотографії пам’яток світового мистецтва слугували їй у наукових працях. Кароліна закінчила приватну німецьку гімназію у Відні (1920), де товариш батька професор Макс Дворжак зачарував її ренесансним мистецтвом. Потім був Віденський університет, де вона вивчала ренесансне мистецтво Італії, археологію і філософію. 26.05.1926 р. у Відні під керівництвом професора Юліуша фон Шлосера Кароліна захистила докторську дисертацію з історії ренесансного мистецтва Італії. Після подорожі по країнах Європи і напруженої праці в університетах та бібліотеках – працювала в Римі (1929-1935), де впорядкувала архів фотографій пам’яток італійського ренесансу (60 тисяч одиниць зберігання). Весь цей період часу Кароліна постійно приїздила до Роздола. У 1934 р. вона переїхала до Львова. Працювала доцентом у Львівському університеті, викладаючи історію італійського мистецтва від половини XIII ст. до XVIII ст. Публікувала праці про видатних майстрів Ренесансу – Мікельанжело Буанаротті, Тінторетто. 13.12.1935 р. була захищена габілітаційна праця на тему “Пієта у творчості Мікельанжело”. 9.05.1936 р. захист було затверджено і Кароліна стала професором. Цей період життя був більше пов’язаний з Комарном, де Кароліна у 1931-1937 рр. профінансувала реставраційні роботи у місцевому костьолі. Велику мужність виявила ця жінка у роки Другої світової війни. Її не зламали концентраційні табори ні вирок смерті. Їй вдалося розгадати таємницю загибелі у Львові в 1941 р. польської професури. Кінець війни Кароліна зустріла офіцером 2-го польського корпусу в Італії. Там і залишилася, організувавши у Римі Польський інститут історичний, опікуючись до кінця життя збором і публікацією документів і матеріалів¹¹³. Цінною пам’яткою залишаються також мемуари Кароліни Лянцкоронської.

Обидві світові війни до невпізнання змінили обличчя Роздола. Відійшли ті часи, коли поряд ховали двох швагрів – українського патріота і греко-католика (історика Івана Кревецького) та польського патріота і римо-католика (секретаря міської управи Йосифа Млота), але обох знаних і відданих міщан Роздола. Більшість поляків виїхала або була вивезена у 1939-1946 рр. Євреїв гітлерівці знищили у Янівському концтаборі. Багато корінних роздільчан, особливо з числа інтелігенції, згинуло у рядах УПА, німецьких та російських таборах або не повернулося із заслання. Будівництво Нового Роздола зруйнувало Українську Швейцарію на Дністрі та Колодниці. Лянцкоронські знали про сірку, але не поспішали її розробляти, боячись зруйнувати екологічну рівновагу. Планували

будівництво міжнародного курорту. Шукали шляхів розробки сірки з найменшими втратами. Цікаво було б проаналізувати ці проекти. Разом з архівом Лянцкоронських їх вивезли до Дрогобича... Швидка індустріалізація краю залишила багато проблем. Але місто живе, збереглися його пам'ятки, поступово оживає навколишнє середовище. РДГХП "Сірка" має плани будівництва рекреаційних зон. Відродження Української Швейцарії на Дністрі з центром в Роздолі є цілком реальним.

¹ Кревецький І. Записки з історії м. Роздолу Жидачівського повіту // ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.1504.

² Войтович Л. Розділ – "Українська Швейцарія" на Дністрі // Громада – 1992. – 27.06, 30.06, 2.07, 4.07.

³ Войтович Л. Фатальна жінка в долі гетьмана Мазепи (з циклу "Портрети роздільського замку") // Громада. – 1992. – 9.05, 12.05, 14.05; Його ж. Роздільська економія // Громада. – 1994. – 30.06, 5.07, 7.07, 12.07.

⁴ Лаба В. Історія міста Розділ від найдавніших часів до 1939 року. – Львів, 1998. – 31 с.

⁵ Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV – XIX ст. – К., 1991.

⁶ Балабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. – К., 1993.

⁷ Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. – Lublin, 1989. – S.275.

⁸ Golebiowski J. Panowanie Władysława Jagiełły. – T.1. – Warszawa, 1846. – S.132.

⁹ Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T.18. – Cz.1. – Warszawa, 1902. – S.21.

¹⁰ Капраль М. Жидачівський повіт Львівської землі в XVI ст. (За матеріалами поборових реєстрів) // До джерел. Збірник наукових раць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т.1. – Київ-Львів, 2004. – С.760.

¹¹ Matricularum Regni Poloniae summaria... – T.4. – Cz.1. – Warszawa, 1904. – N 4929.

¹² ЦДІА України у Львові. – Ф.165. – Оп.2. – Спр.1299.

¹³ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.3.

¹⁴ Heck K.J. Pomniejsze źródła do dziejów literatury i cywilizacji polskiej w XVI i XVII stuleciu. – Zesz.2. – Stryj, 1890. – S.38.

¹⁵ Słownik geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T.9. – Lwów, 1888. – S.830.

¹⁶ Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T.18. – Cz.1. – Warszawa, 1902. – S.69.

¹⁷ Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600-1647 na tle stosunków gospodarczych. – Wrocław, 1872. – S.150.

¹⁸ Słownik geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T.9. – Lwów, 1888. – S.830.

¹⁹ Horn M. Walka klasowa i konflikty... – S.33.

²⁰ Słownik geograficzny... – T.9. – S.830.

²¹ Жерела до історії України-Руси. – Т.5. – Львів, 1901. – С.256.

²² Грабовецький В.В. Західно-українські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654. – К., 1972. – С.131-132.

²³ Жерела до історії України-Руси. – Т.5. – С.256.

²⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.46. – Л.1509.

²⁵ Слово (Львів). – 1886. – Ч.108.

²⁶ Smirnow J. Karolina Lanckorońska // Gazeta Lwowska. – 2004. – 24.12. – S.10-11.

²⁷ Войтович Л. Фатальна жінка в долі гетьмана Мазепи (з циклу “Портрети роздільського замку”) // Громада. – 1992. – 9.05, 12.05, 14.05.

²⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.880. – Л.13-18.

²⁹ Barącz S. Pamiętnik dziejów poskich (z aktyw urzędowych lwowskich i rękopismyw) – Lwów, 1855. – S.186.

³⁰ Стрийщина. – Т.1. – Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сідней, 1990. – С.284.

³¹ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.14

³² Там само. – С.14-15.

³³ Федусевич В. Хроніка парохії і міста Миколаїва на Дністром (Вступ, підготовка тексту і коментарі Л.Войтовича) // Миколаївщина. – Т.1. – Львів, 1998. – С.189.

³⁴ Петрушевич А.С. Сводная галицко-русская летопись. – Ч.2. – Львов, 1874. – С.204.

³⁵ Державний архів Краківського воєводства. – Архів Лянцкоронських. – Од. зб. 105; Гречило А. Герб міста Роздола в привілеї 1745 р. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип.2. – Львів, 1999. – С.104-105; Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.). – К., 2001. – С.301.

³⁶ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.6.

³⁷ Там само.

³⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.2180. – Арк.88.

³⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. Спр.2304. – Арк.18.

⁴⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.321. – Арк.2-4.

⁴¹ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.436. – Арк.48.

⁴² Балабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. – К., 1993. – С.39-40.

⁴³ Там само. – С.41-59.

⁴⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.760. – Арк.24.

⁴⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.415. – Арк.4; – Спр.307. – Арк.1, 61.

⁴⁶ Войтович Л. Роздільська економія // Громада. – 1994. – 30.06, 5.07, 7.07, 12.07.

⁴⁷ Балабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини... – С.65, 69.

⁴⁸ Там само. – С.65.

⁴⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1059. – Арк.93.

⁵⁰ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Т.10. – Lwów, 1884. – S.577.

⁵¹ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.6.

⁵² Балабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини... – С.78.

⁵³ Słownik geograficzny... – Т.9. – S.830.

⁵⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1081. – Арк.14.

⁵⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.875. – Арк.1.

⁵⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1086. – Арк.32.

⁵⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1417. – Арк.22.

⁵⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1081. – Арк.27.

⁵⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1447. – Арк.49.

⁶⁰ Kutrzeba St. Żeglarstwo wislane. – Warszawa, 1920. – S.3.

⁶¹ Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV – XIX ст. – К., 1991. – С.74-75.

⁶² ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1066. – Арк.3.

⁶³ Dzieduszycki W. Podróż dla doświadczenia spławu Dniestrowego w r.1785 // Przyjacieli Ludu. – 1843. – Т.1. – S.62-69.

⁶⁴ Hołowkiewicz E. Flota lesna i przemysł drzewny w Galicji. – Lwów, 1817. – S.74.

⁶⁵ Rozmaitości. – 1827. – S.218-220; – 1834. – S.99.

⁶⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф.146. – Оп.80. – Спр.268. – Арк. 96-105, 226-230.

- ⁶⁷ Гошко Ю.Г. Промисли і торгівля... – С.94.
- ⁶⁸ Там само. – С.101.
- ⁶⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1066. – Арк.13.
- ⁷⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.230. – Арк.110.
- ⁷¹ Карпинець І. Галицькі залізні гуті та їх продукція в рр. 1772-1848 // Записки НТШ. – Т.154. – С.151-152.
- ⁷² ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1528. – Арк.2-58.
- ⁷³ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.230. – Арк.100.
- ⁷⁴ Гошко Ю.Г. Промисли і торгівля... – С.100.
- ⁷⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.2834. – Арк.20.
- ⁷⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.515, 524, 553.
- ⁷⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.298. – Арк.1076-1077.
- ⁷⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.1504. – Л.36.
- ⁷⁹ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.6.
- ⁸⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.341. – Арк.20.
- ⁸¹ Балабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини... – С.88-89.
- ⁸² ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.2. – Спр.1059. – Л.44.
- ⁸³ В.Лаба (Лаба В. Історія міста Розділ... – С.7.) вважав ці прибутки власністю Жевуських, що, звичайно є помилкою. Хоча місто було приватновласницьким, його скарбниця формувалася окремо і тільки її частка йшла в скарбницю власника. Оренди корчм тримали не лише євреї. Гроші в корчмах “видирали” переважно не у селян, які до Роздолу приходили хіба на ярмарки та у порядку виконання повинностей у економії. Самі ж Жевуські не програвали свої прибутки у закордонних кав’ярнях, подібно до інших. Ця родина якраз виділялася з решти знаті. На жаль такими штампами радянського періоду, коли знать не могла бути позитивною, грішать багато науковців.
- ⁸⁴ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.7.
- ⁸⁵ Там само. – С.7.
- ⁸⁶ Słownik geograficzny... – Т.9. – S.830.
- ⁸⁷ ЦДІА У Львові. – Ф.181. – Оп.1. – Спр.1316. – Арк.11.
- ⁸⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.1504. – Арк.43.
- ⁸⁹ Діло (Львів). – 1894. – № 240.
- ⁹⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.1. – Спр.5878. – Арк.1.
- ⁹¹ ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.1505. – Арк.33.
- ⁹² ЦДІА України у Львові. – Ф.181. – Оп.1. – Спр.5878. – Арк.3-9.
- ⁹³ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.19.
- ⁹⁴ Там само. – С.20.
- ⁹⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф.348. – Оп.1. – Спр.4799. – Арк.48.
- ⁹⁶ Słownik geograficzny... – Т.9. – S.830.
- ⁹⁷ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.10-11.
- ⁹⁸ Галицкая Русь (Львов). – 1891. – Ч.172.
- ⁹⁹ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.10.
- ¹⁰⁰ Там само. – С.10-11.
- ¹⁰¹ Мох Р. Справа в селі Клекотин. – Львів, 1900.
- ¹⁰² ЦДІА України у Львові. – Ф.180. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.166.
- ¹⁰³ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф.167. – Оп.11. – Спр.3417. – Арк.35, 83, 87, 90, 96, 104; Табачар І. Список парохів миколаївських церков, складений В.Федусевичем // Громада. – 1992. – 17.12, 19.12; Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901 рр. – Львів, 2002. – С.262.

¹⁰⁴ Залозецкий В.Д. Полное собрание сочинений. – Т.1-3. – Львов, 1907-1909.

¹⁰⁵ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1860-1862 // Збірник філологічної секції НТШ. – Т.8-9. – Львів, 1905. – С.479.

¹⁰⁶ Пришляк Я. Видатні особистості Миколаївщини. – Миколаїв-Монреаль-Львів, 1998. – С.64.

¹⁰⁷ Лаба В. Історія міста Розділ... – С.21-29.

¹⁰⁸ Дорошенко В. Пам'яті товариша (У другу річницю смерти Івана Кривецького) // Наші дні. – 1942. – № 7. – С.12; Борщак І. Пам'яті Івана Кривецького (У десяти роковини смерти) // Україна (Париж). – 1950. – № 4. – С.244-245; Ті, що знали І.Кривецького (Спогади М.Андрусяка і В.Дорошенка) // Україна. – 1952. – № 7. – С.520-523; Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії. Українська воєнно-історична наука у період між двома війнами (1921-1939) // Український історик. – 1973. – № 3-4. – С.121; Кіхтан І. Вшанували славного земляка // Ленінська зоря (Миколаїв). – 1990. 12.07; Її ж. Іванові Кривецькому присвячується // Вісник НТШ. – 1993. – № 6-7. – С.3; Її ж. Іван-Мар'ян Кривецький – гордість Роздільської землі (до 120-річчя з дня народження). – Розділ, 2003; Качкан В. Кривецький Іван Іванович // Українська журналістика в іменах. – Вип.4. – Львів, 1997. – С.126-132; Його ж. “Реальні образи сумної правди” (Основні консеквенції у діяльності Івана Кривецького // Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. – Львів, 1998. – С.189-205; Пришляк Я. Іван Кривецький // Пришляк Я. Видатні особистості Миколаївщини. – Миколаїв-Монреаль-Львів, 1998. – С.61-63; Черниш Н. Подвижник української книги: книгознавча діяльність І.Кривецького // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 6. – С.23-27.

¹⁰⁹ Стеблій Ф. Кривецький Іван // Довідник з історії України. – Т.2. – К., 1995. – С.107-108; Його ж. Іван Кривецький – вчений і бібліотекар // Бібліотека НТШ: книги і люди. – Львів, 1996. – С.86-102; Його ж. Іван Кривецький – вчений і бібліотекар // Миколаївщина. Збірник наукових статей. – Т.1. – Львів, 1998. – С.224-237; Його ж. Початки державницького напрямку української історіографії: І.Кривецький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.7. – Львів, 2000. – С.300-310; Його ж. Власна держава – найвищий ідеал нації: ідея української державності в історіографічній та політологічній спадщині І.Кривецького // Воля і Батьківщина. – 2000. – № 1. – С.58-61; Його ж. З листування Івана Крип'якевича та Івана Кривецького // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.8. – Львів, 2001. – С.379-394; Його ж. Іван Кривецький історик-державник. – Львів, 2003.

¹¹⁰ Урочистості та конференція в Старому Роздолі до 110-х роковин з дня народження Івана Кривецького // Хроніка Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Рік 1993. – Ч.85. – Львів, 1995. – С.43-44.

¹¹¹ Урочиста академія з нагоди 120 річчя від дня народження Івана Кривецького (14.10.1883 – 27.06.1940) // Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові, Роздільський осередок Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т.Шевченка – Програма.

¹¹² Войтович Л. Пам'яті графині Кароліни Лянцкоронської // Громада. – 2004. – 7.09.

¹¹³ Smirnow J. Karolina Lanckorońska // Gazeta Lwowska. – 2004. 24.12. – S.10-11.

Леонтій Войтович.

Розділ: столиця “Української Швейцарії” на Дністрі.

Автор наводить ряд фактів з минулого Роздолу, зокрема, простежує становлення та основні етапи розвитку міста, структуру органів управління, повинності та етносоціальні відносини міщан. Подається перелік власників міста, із зазначенням хронологічних рамок їхнього управління.

Leontiy Voitovych.

Rozdil-town: the capital of “the Ukrainian Switzerland “ on the Dnister river.

The author presents a number of facts from the past of Rozdil, traces the establishment and basic stages of development of the town, its municipal control structure, duties and ethnic-social relations of the town dwellers. The list of city proprietors together with the indication of the chronological frameworks of their management is provided.